

Is het vuur van de hel uitgedoofd?

Dat zijn de uitkomsten van een enquête die door zo'n 1500 christenen in Nederland is ingevuld. De vragenlijst werd vorige maand uitgezet door kennisplatform Weetvraaggedoof.nl en De Nieuwe Koers. De enquête is een herhaling van een onderzoek door rijkokers, de voorloper van dit blad, naar de hel in 2004, en besond uit zes vragen. Wat is de hel? Hoe vaak preekt u / hoort u preken over de hel? Wie gaan er naar de hel? Hoe cruciaal is de hel voor het christelijk geloof? En: moeten we het wel over de hel hebben?

Wat is de hel?

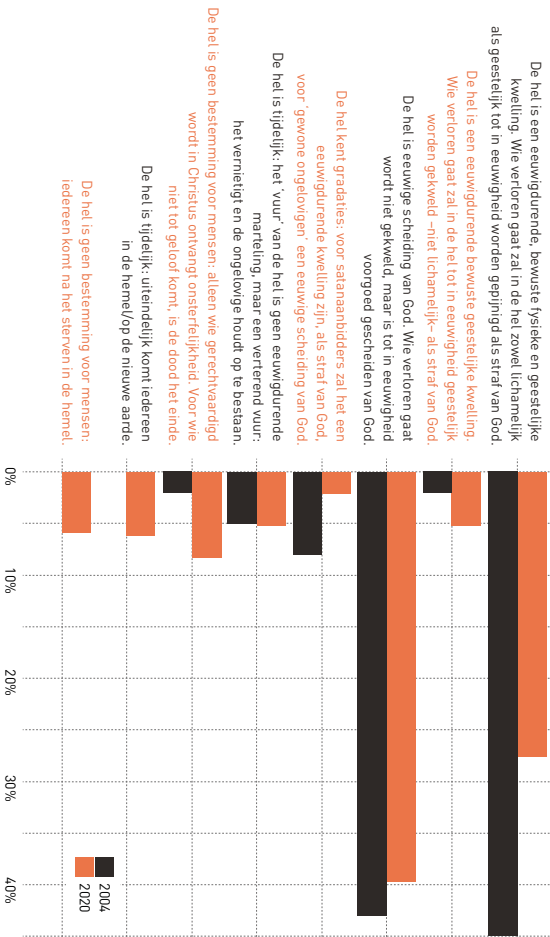
Wat is de hel? Op die vraag waren acht antwoorden mogelijk. Twee zijn veruit favoriet: 36% kiest voor het meest traditionele antwoord: 'De hel is een eeuwigdurende, bewuste fysieke en geestelijke kwelling. Wie verloren gaat zal in de hel zowel lichamenlijk als geestelijk tot in eeuwigheid worden gepijnigd als straf van God'. 34% kiest voor het antwoord waarin 'fysieke en geestelijke kwelling' afwezig zijn en 'eeuwige scheiding van God' als de essentie van de hel wordt beschouwd. Met 6% staat 'geestelijke kwelling' op de derde plaats. 5% kiest voor een tussenvorm: kwelling is er alleen voor de meest fanatieke tegenstanders van God, terwijl de 'gewone ongelovigen' niet gekweld worden, maar eeuwigte scheiding van God ervaren.

Zo'n 6% meent dat alleen gelovigen in Christus onsterfelijkheid ontvangen (in de hemel), terwijl voor ongelovigen de dood het absolute einde betekent: de hel is voor mensen geen bestemming. Een iets kleiner percentage van 5% meent eveneens dat de hel geen bestemming is voor mensen, maar dat alle mensen na hun dood in de hemel komen. Ruim 8% is van mening

tekst: **William den Boer** en **Felix de Fijter**; beeld: **Jedi Noordgraaf**

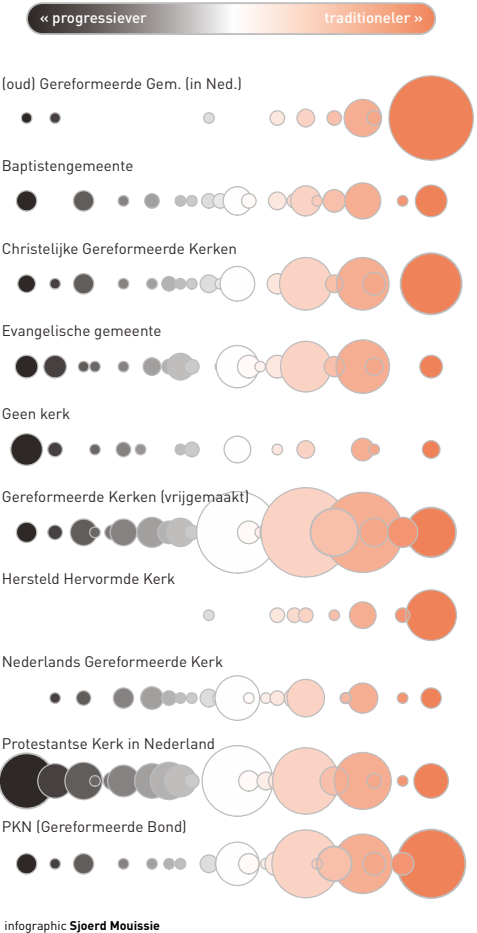
Steeds minder predikanten en kerkgangers rekenen de hel tot een centraal dogma in het christelijk geloof. Ze preken, spreken en horen er minder over. Maar in behoudende kringen wint de traditionele kijk op de hel juist aan populariteit, niet het minst bij jongeren. Evengoed is de hel voor veel mensen nog altijd een ongemakkelijk thema: "Het blijft een enorm moeilijk en gevoelig onderwerp."

Wat is de hel volgens predikanten, en hoe was dat in 2004?

Hoe ziet de hel eruit, en voor wie is hij bestemd?

De antwoorden variëren van 'de hel is een plek van eeuwige lichamelijke en geestelijke kwelling' waar alle ongelovigen terechtkomen, tot 'de hel is geen plek voor mensen' en 'iedereen gaat naar de hemel'.

Op geen enkel antwoord scoeren jongeren minder traditioneel (of progressiever) dan ouderen

dat de hel tijdelijk is; de helft van deze respondenten denkt dat het vuur de ongelovigen zal verteren (‘annihilato’), terwijl de andere helft meent dat deze mensen na een tijdelijke straf uiteindelijk toch in de hemel komen. 9% van de respondenten is dus ‘univertsalist’; iedereen komt uiteindelijk in de hemel, hetzij direct, hetzij na een periode van straf in de hel. Wanneer we de antwoorden bekijken per leeftijdscategorie, lijkt hier sprake van een opmerkelijke trend. Van de categorie ‘jonger dan 45 jaar’ kiest 42% voor de meest traditionele optie (tegenover 32% van de oudere categorie). Aan de andere kant van het spectrum kiezen jongeren ook behoudender: 2% (tegenover 6%) denkt dat iedereen uiteindelijk (na eventuele straf in de hel) in de hemel komt; 3% (tegenover 6%) dat iedereen direct na de dood in de hemel komt. 5% (tegenover 6%) denkt dat er wel een hemel is maar geen hel; ongelovigen houden op te bestaan. Op geen enkel antwoord scoeren jongeren in deze enquête minder traditioneel (of progressiever) dan ouderen. “Het loslaten van de hel is rampzalig voor het christendom”, schrijft een jonge tvininger: “Het maakt God tot een leugenaar en schopt een van de pijlers van het geloof omver.” Mer het oog op de representativiteit moet hier wel aangetekend worden dat jongeren die reageerden verhoudingsgewijs meer uit orthodoxere kerken afkomstig zijn. Zo’n 9% van de respondenten is ‘univertsalist’; iedereen komt uiteindelijk in de hemel, hetzij direct, hetzij na een periode van straf in de hel. Ze worden opmerkelijk veel gevonden onder degenen die ‘geen kerk’ opgeven: totaal 44%. Een vrouwelijke respondent van middelbare leeftijd zegt: “Als gereformeerd-vrijgemaakt kind leerde ik God op mijn blote knieges te danken dat ik niet rooms-katholiek was, want dan zou ik in de hel zijn gekomen. Toen ik ouder en wijzer werd, heb ik mij diep geschand voor deze dwaling.” Ook onder PKN’ers (tnt GB) (20%) en evangelische gemeenten (3%) bevinden zich univertsalisten. In vermeting van ongelovigen (opnieuw hetzij direct, hetzij na een tijdelijk verblijf in de hel) geloven meer dan gemiddeld (10%) leden van de PKN (16%), Nederlands-gereformeerden (14%), evangelischen (14%) en baptisten (17%). Tussen predikanten en leken zit op dit thema weinig verschil.

Hoofdpunten

- Driekwart van de respondenten blijft kiezen voor een min of meer traditionele opvatting van de hel.
- Nog maar de helft van de enquêteerde predikanten vindt de hel een cruciaal onderdeel van het christelijk geloof.
- In vijftien jaar tijd halveerde het percentage predikanten die vinden dat we het indringend over de hel moeten hebben tot 25 procent.
- Predikanten zijn over de gehele linie minder uitgesproken en traditioneel dan hun gemeenteleden.
- Een derde van de predikanten preekt nooit over de hel. De helft van de kerkgangers hoort zelden tot nooit een preek over de hel.
- Bijna een kwart van de evangelische voorgangers schart zich onder de univertsalisten; iedereen komt in de hemel, hetzij direct, hetzij na een tijdelijke hel.
- In weerwil van hun bredere PKN, kiezen gereformeerdeleiders in vergelijking met 2004 iets steviger positie in hun denken over de hel.

Ongeveer de helft van de kerkgangers hoort vrijwel nooit een preek over de hel; de andere helft wel, maar slechts een enkleling vaak

Preken over de hel

Preken over de hel, geen sinecure. Niettemin, preek van de 290 predikanten die reageerden 38% weleens uitvoering over de hel; ongeveer de helft van hen deed dat nog in de afgelopen twee jaar. Een bijna even groot aantal van 32% zegt de hel weleens te noemen, maar nooit uitvoering hierbij stil te staan. 20% preke nooit over de hel; 1 op de 5 doet dat omdat men een andere opvatting heeft over de hel of omdat men niet goed weet wat men eigenlijk vindt en worstelt met de ewige straf, de overgrote meerderheid preekt niet over de hel omdat men vindt dat men over de genade moet preken, niet over de hel. Slechts 6% preekt veelvuldig over de hel, omdat het goed is onszelf te confronteren met de ernst van de kwestie: ewig leven of ewige dood. "Maar", zegt een jonge predikant erbij, "je hoeft niet – zoals de roomsen in de middeleeuwen – te proberen de mens bang te maken." Beter is het de hel "voor te stellen als de – weseijk – logische conclusie van het nriet op aarde met God willen omgaan".

Dit zijn echter de gemiddelden over de hele 'populaire' predikanten. Het antwoord 'ik preek niet over de hel, omdat ik vind dat je niet over de hel moet preken, maar over de genade' kan rekenen op 23% van de predikanten. Opvallende uitschieters naar beneden en naar boven vormen hier de gereformeerdenonders binnen de PKN, met slechts 9% tegenover 4,2% van hun collega's. Binnen dezelfde PKN maar dan zonder het bondsrictor. Christelijk-gereformeerden scores hier met 5% ook laag, terwijl de baptistenwoongangers scores gemiddeld scoren (23%).

Niet preken over de hel omdat men worstelt met traditionele opvattingen of niet durft te zeggen dat eigen opvattingen hiervan afwijken, doen vooral evangelische woongangers (23%), maar ook predikers onder pinkster-(7%) en baptistengemengten (8%) zijn sterk vertegenwoordigd.

En de kerkgangers dan? Wel, 26% geeft te kennen dat er nooit over de hel wordt gesproken; een even groot percentage zegt dat dit al langer dan 2 of zelfs 5 jaar geleden is; langer dan 5 jaar of nooit scoort totaol 40%. Volgens 7% wordt er veelvuldig over de hel gesproken, voor 41% is het korter dan een halfjaar of 2 jaar geleden nog gebeurd. Ongeveer de helft hoort dus vrijwel nooit een preek over de hel; de andere helft wel, maar slechts een enkeling vaak.

Wie gaan er naar de hel?

1 op de 5 respondenten vindt dat de Bijbel er duidelijk over is wie er wel en wie er niet naar de hel gaan. 'Iedereen die Jezus Christus niet als zijn of firaan persoonlijke Verlosser leert kennen, gaat verloren en komt in de hel. Dus ook mijn ongelovige oom en ook de Amazone-indiaan die het evangelie nooit hoorde.' Een kwart denkt dat God veel loyaler is dan wij denken en dat alleen verstorte godloochenars in de hel terechtkomen. 43 procent durft zich alleen uit te spreken over degenen

die het evangelie hoorden maar bewust verwoerpen; zij komen in de hel. Over de anderen durven zij niets te zeggen, omdat de Bijbel daar niet met zoveel woorden over spreekt. 11 procent kan zich niet voorstellen dat God mensen naar de hel laat gaan. Veel respondenten worstelen met deze vraag, blijkt ook uit de toelichtingen. "Wie zegt dat allen veroordeeld zijn tot de hel tenzij zij bewust Christus hebben aangenomen, zou eens naar het westhuis in China moeten gaan waar ik was en waar vondelingen met terminale ziekten verzorgd werden. Daarna zouden ze ook nog ewig in de hel gaan?"

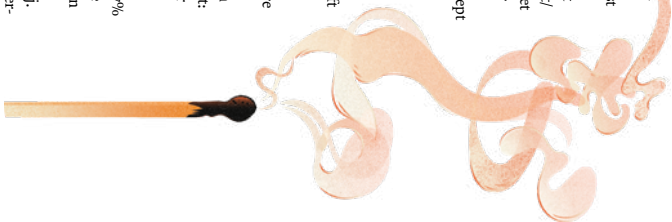
Groot zijn ook hier de verschillen binnen de PKN tussen hen die zich al dan niet tot de Gereformeerde Bond rekenen: 6% van de PKN'ers denkt dat de Bijbel duidelijk is over wie er naar de hel gaan, tegenover 30% van de bonders. 32% van de PKN'ers denkt dat alleen verstorte godloochenars daar komen, tegenover 14% van de bonders. 27% van de PKN'ers kan zich niet voorstellen dat God mensen naar de hel laat gaan, tegenover 5% van de gereformeerdebonders.

Hoer minder men zich kan voorstellen dat er mensen naar de hel gaan, des te minder cruciaal men de leer van de hel ook vindt, en des te sneller men die beïjrt als 'onbelangrijk' en 'voor voo's scherpstijfers'. Wie voor de laatste betingheing kiest, kan zich vaak (70%) niet voorstellen dat God mensen naar de hel laat gaan; en 20% denkt dat alleen verstorte godloochenars daar zullen komen. Slechts 6% van alle respondenten kiest echter voor deze pterping van de kwestie. Een ruime meerderheid van 57% vindt de hel essentieel voor het christelijk geloof. 'Wie het concept 'hel' loslaat, heft/krigt een gemandkerd godsbeeld. De ondermijnt het evangelie mee.' Ruin 1 op de 3 inzenders kiest echter voor het antwoord 'niet onbelangrijk, maar het raakt evenmin aan de kern van het evangelie. Wie het concept 'hel' los zou laten, vergist zich misschien, maar in de praktijk van het geloofslieven doet het er niet zo toe.'

Moeten we het wel over de hel hebben?

Moeten we het wel over de hel hebben? 60% van de ondervraagden vindt van wel; iets minder dan de helft hiervan vindt zelfs dat we vrijmoedig en blijmoedig over de hel moeten spreken, omdat we God kunnen prijzen vanwege zijn rechtvaardige oordeel. De andere helft vindt het moeilijker om erover te spreken, maar acht het wel noodzakelijk, omdat het nu eenmaal een realiteit is waar iedereen mee te maken heeft en krigt: hemel of hel. 4 op de 10 respondenten vindt het beter om het onderwerp te mijden, zeker met het oog op buitenkerkelijken. Ook hier lijken predikanten een tikelijke terughoudender dan hun gemeentelieden: 47% vindt het een buitengewoon lastig onderwerp waar je niet te veel en te concreet over moet spreken. Er zijn forse verschillen tussen de diverse kerkgemeenschappen, maar echt opvallende resultaten zitten er niet bij. Of het moest zijn dat PKN-predikanten weer strevig ver-

Van de PKN'ers denkt 32% dat alleen verstorte godloochenars in de hel komen, tegenover 14% van de bonders

'Zwijgen over de hel is geen optie'

Hoe heeft ons denken over de hel zich de eeuwen door ontwikkeld? En hoe is de kerk ermee omgesprongen? Arjen van Kralingen werkt aan een proefschrift over de hel.

Door alle eeuwen heen zijn er weerstanden geweest tegen van de kerk traditioneel denkt over de hel, zegt Van Kralingen. "In vooral de twintigste eeuw zijn er slechte bezwaren gerezen tegen het traditionele spreken over de hel. Saweso kwamen er wijfels over ons voorbstaen na de dood. Ook morele vragen speelden op: als God goed is en almachtig, hoe kan Hij dan het eindeloos lijden van een aantal van zijn schepselen in de hel toelaten?"

Waarom blijven we met deze vragen worstelen?

"Het zijn de vragen over God en het lijden die bij het thema 'hel' een ultieme toespising krigten. Ook de vraag naar de proportionaliteit van de hel als straf kient: wil mensen begaan tijdelijke zonden, maar de hel is een ewige straf. Een ander geopperd bezwaar is dat wanneer je je sterk bezighoudt met je ewige toekomst, je minder bezig zou kunnen zijn met de kern van het christelijk geloof, namelijk het weldean aan je naaste. Ondanks deze bezwaren is het niet zonder problemen om bijvoorbeeld het geloof in en het spreken over de hel te laten veran. Vanuit de christelijke theologie kun je daar behoorlijke bezwaren tegen inbrengen. In de evangelien vermelden we een heel aantal uitspraken over de hel juist uit de mond van Jezus. Het is nog niet een uitgemakete zaak dat zijn woorden samenlijen met het traditionele spreken van de kerk, maar het moet ons uiterwaard wel aan het denken zetten."

Welke functie heeft de hel de tijden door gehad? En hoe is de kerk daarmee omgegaan?

"De kerk heeft door de eeuwen heen om een aantal redenen over de hel gesproken: de klassieke leer van de hel zou recht doen aan de tekst van de Bijbel en aan de rechtvaardigheid van God. Als God rechtvaardig is,

dan straf Hij de zonde en het onrecht; dat biedt een garantie van recht aan mensen die tijdens hun leven onder onrecht lijden. En de oproep tot geloof en bekeering wordt kracht bijgezet door het noemen van de hel."

Welke rol speelt de culturele component in ons denken over de hel?

"Ons denken over de hel kunnen niet los zien van cultu- re, historische en maatschappelijke ontwikkelingen. Denk bijvoorbeeld aan de manier waarop de verschrik- kingen van de Holocaust invuwerken op ons denken over eigenschappen van God, zoals zijn barmhartigheid, zijn almacht en zijn goetheid. Maatschappelijke gebeur- tensen in onze maatschappij lieten ergeleid tot het noemen van de hel als een optie die ons zou kunnen helpen. Zo schreef epimeneo in 2012 in Trouw dat de ouders van de slachtofers van Drenk troos zouden kunnen vinden in het besef van deze ultieme straf voor de moordenaar van hun kinderen."

Heeft het wel zin om over de hel te spreken?

"Spreken over de hel stelt ons voor diepe en ernstige vragen. Zwijgen over de hel echter minstens evenzeer! Dogma's in de kerk hebben vanaf het begin door alle eeuwen heen ontwikkelingen doorgemaakt. Het zou kunnen zijn dat die dynamiek in mindere mate gelid voor het denken en spreken over de hel. We zien wel dat binnen de orthodoxie de gefachte is verlaten dat de hel fysiek lijden inhoudt. Veel orthodoxe theologen houden het op mentaal lijden en geschiedenisheid van God. Mede in het licht van de resultaten van het onderzoek zou het nuttig kunnen zijn om ons spreken over de hel opnieuw te doorddenken aan de hand van Bijbel en traditie."

Slachtoffers kunnen troost vinden in het besef dat de moordenaar van hun kinderen de hel wacht, schreef Epimeneo in 'Trouw'

Arjen van Kralingen is theoloog en schoolbe- stuurder. Aan de Tilburg School of Theology werkt hij aan een proefschrift over de hel. Maar een verantwoordheidsbegrip concept van de hel in dialoog met Bijbel en traditie.

schillen van hun bondsbroeders: 68% tegenover 28% die er niet over spreekt, 7% tegen over 44% die er juist indringend over meent te moeten spreken. En ook hier zijn de verschillen minder sterk onder gemeentelieden dan onder predikanten.

Verschuivingen onder predikanten sinds 2004

De enquête van 2004 had een ander karakter dan die van 2020: in 2004 werd het onderzoek exclusief uitgezet onder predikanten uit de CGK, GB, GKv, NGK en onder 'evangelisten' (zonder onderscheid te maken tussen baptisten, pinksterbeweging en evangelisten). Op de actuele enquête kon iedereen reageren; er is dus een veel bontere verscheidenheid aan reacties. Bovendien konden in 2004 meerdere opties dan wel geen keuze aangewinkt worden. In 2020 moest echt voor één optie gekozen worden. Dat verklaart wellicht een groot deel van de verschillen.

In het antwoord op de vraag 'Wat is de hel?' zitten de grootste verschillen in het aantal voorgangers dat een kruisje zette bij de hel als eeuwige fysieke en geestelijke kwelling. Dit aantal daalde van 45% in 2004 naar 28% nu. Koos in 2004 slechts 7% voor één van de vier minder traditionele antwoorden, in 2020 is dat 26%. Opvallend is dat CGK-predikanten in 2004 massaal kozen voor 'eenwige scheiding van God' (58%), nu kies 30% daarvoor; terwijl 50% hierover 'bewuste fysieke en geestelijke kwelling', wat in 2004 met 17% niet populair was. Bij de vrijgemaakte zien we een andere beweging: de voorkeur voor 'eenwige fysieke en geestelijke kwelling' daalde van 74% naar 26%, die voor 'eenwige scheiding' steeg van 32% naar 47%; in 2020 kies 13% bovendien voor 'geestelijke kwelling', terwijl dat voor vrijgemaakten in 2004 geen optie was.

Universalisten

Universalistische antwoorden (iedereen komt uiteindelijk in de hemel, eventueel na een periode in de hel) kwamen in 2004 niet voor. In 2020 is dat bij dezelfde vijf kerkenooschappen wel het geval: in kleine percentages komt de gedachte voor onder voorgangers binnen de Gereformeerde Bond, Nederlands-gereformeerden, vrijgemaakten en christelijk-gereformeerden; onder evangelische voorgangers kies maar liefst 22% hier-voor.

Wie deden er mee?

1578 personen hebben de enquête ingevuld. Ruwweg een derde van hen is vrouw, twee derde man, 37% van de respondenten is jonger dan 45 jaar, 63% is 45 jaar of ouder.

Onder de deelnemers zijn bijna 300 predikanten en voorgangers, en dus een kleinhe 1300 'gewone' gelovigen. Het

Bij de vraag 'Hoe vaak preekt u over de hel', is in 2020 één optie toegevoegd, namelijk 'ik noem de hel wel eens, maar nooit uitvoerig'. Die optie werd meteen door 32% van alle predikanten aangekruist, en dat ging vooral ten koste van het aantal mensen dat koos voor 'ik preek niet over de hel, omdat ik vind dat je niet over de hel moet spreken, maar over de genade'. Kennelijk verwoordde 'niet uitvoerig' beter het gevoel en dan geheel 'niet preeken over de hel. Daarverschil in rekening brengen, ontdekken we geen significante wijzigingen ten opzichte van 2004.

De verschuiving in reacties op de vraag wie er naar de hel gaan, is eenvoudig toe te schrijven aan de bredere populatie predikanten die dit keer heeft gereageerd.

Over de vraag of we het wel over de hel moeten hebben, wordt wel anders gedacht dan in 2004. Destijds antwoorde bijna de helft van de predikanten (48%) dat we indringend over de hel moeten spreken, hoe moeilijk we het ook vinden. Niet verdoezelt in de enquête van 2020 is dat aantal gehalveerd tot 25%. Bijna 50% van de huidige populatie reagerende predikers vindt het thema te moeilijk om er al te concreet over te worden. Anderzijds vindt een groter aantal dan destijds (28% tegenover 19%) dat we juist vrijmoedig en blijmoedig over de realiteit van de hel moeten spreken. Als we inzoomen op de gereformeerdebonders, zien we dat zowel degenen die het thema mijden als degenen die er blijmoedig over willen spreken 11% in aantal zijn gesegen, ten koste van degenen die het thema moeilijk vinden maar noodzakelijk (nu 44%, toen 66%).

Binnen de GKv is het percentage predikanten die vinden dat er indringend over gesproken moet worden, afgenoemen van 58% naar 25%, vooral de groep die er vrijmoedig over wil spreken, is toegenomen, van 11% naar 38%. Hoe cruciaal is de hel voor het christelijk geloof? Het beeld ziet er in 2020 wel anders uit dan in 2004. Op 'het is essentieel' antwoordde destijds 67% bevestigend; nu is dat 50%. De andere twee mogelijke antwoorden stigten: 'niet onbelangrijk, maar niet de kern' stijgt van 28% naar 41%; 'onbelangrijk, voer voor schepslippers' stijgt van 1% naar 9%. Maar ook hier is het effect van de bredere groep predikanten merkbaar. De gereformeerdebonders kozen dit keer zelfs iets steviger positie dan zestien jaar geleden (84% tegenover 79% voor 'essentieel'); hetzelfde geldt voor de NGK. De vrijgemaakten kozen juist vaker voor 'minder belangrijk': 'essentieel' ging van 84% naar 66%, 'niet de kern' van 16% naar 34%.

6% Nederlands-gereformeerde en 2% is hersteld hervormd. De resten de 9% is afkomstig uit tien kleinere kerkverbanden of geloofsgemeenschappen. Voor een uitgebreide verantwoording van de onderzoeksmethode en alle onderzoeksresultaten kunt u terecht op denieuwekoers.nl/hel

tekst: Willem Maarten Dekker, beeld: Jero Noordegroot en Dick Vos

Het christelijk geloof kan niet zonder oordeel, niet zonder eeuwigheid en niet zonder de 'brede weg' die ten verdere leidt. "Maar we kunnen wel zonder de hel als plaats van eeuwige pijniging", stelt predikant Willem Maarten Dekker. "En dat is zelfs beter."

De weg naar de hel loopt dood

De uitkomsten van het onderzoek laten zien dat de weg naar de hel begint dood te lopen, ook onder meer 'orthodoxe' en 'evangelische' christenen. Nadat nitegelovigen steeds minder onder de indruk waren van het gewaar van de hel, kregen gelovigen steeds meer moeite met deze voorstelling. Ik heb verhalen gehoord van kinderen die zo'n medelijden hadden met hun niet-christelijke buurmeisje of -jongen, omdat die voor eeuwig zou branden en gepijnigd worden, en ik heb ook wel ouders of leerkrachten meegemaakt die de kervertaling van hun kind of leerling trachten te voorkomen door te wijzen op of te dreigen met de hel. Maar zulke ver-

halen worden minder, simpelweg omdat wij als gelovigen ook steeds meer moeite krijgen met de hel.

Het is niet zo eenvoudig aan te geven waar dit door komt. Komt het doordat wij in het Westen niet meer gewend zijn aan pijniging als onderdeel van straf, en ook met straf zelf steeds meer moeite krijgen? De beul, het marthen en de doodstraf zijn reeds lang afgeschaft, en in de gerangenis wordt je netjes verzorgd. Als wij kunnen straffen zonder te pijnigen, maar God verbijdt straf met pijniging – dan is God eigenlijk minder human dan wij. Kan dat wel?

Het onderzoek laat echter ook zien dat er ook predikanten en christenen zijn die

juist nu willen vasthouden aan het geloof in en de prediking van de hel. Dat is niet zo vreemd – het een roept het ander op. En hebben zij niet een punt? Gaan we niet iets essentieels missen als we de mogelijkheid van een eeuwige straf uit het oog verliezen? In dit artikel wil ik oordeel en eeuwige pijniging van elkaar onderscheiden. We kunnen in het christelijk geloof mijns inziens niet zonder het idee dat Christus komt 'om te oordelen de levenden en de doden' en ook niet zonder het geloof in "het eeuwige leven" – zoals de Apostolische geloofsbelijdenis stelt. We kunnen ook niet zonder de overtuiging dat er een smalle weg is die ten leven leidt en een brede weg die ten

Het staat er in het Nieuwe Testament zo beroerd voor dat God het met verbeteren, met pedagogische maatregelen niet

werdne leidt. Maar wij kunnen wel zonder de hel als plaats van eeuwige pijniging, en dat is zelfs beter.

Ananias en Saffira

Als we naar de Bijbel kijken, dan moet voor alles vaststaan dat God oordeelt over het menselijk handelen. De God van de Bijbel is niet lenaard die maar een beetje zilt toe te kijken bij het aardse gebeuren, maar die er volop in betrokken is, op allerlei manieren. Hij spreekt tot mensen, Hij intervenieert, Hij verlost – maar Hij oordeelt ook. Hij jaagt de Egypciënen de Rode Zee in, Hij keert Sodoma en Gomorra om, en Ananias en Saffira vallen dood neer. Voor de mensen die het betreft heeft dat oordeel, in ieder geval op het eerste gezicht, iets definitiefs, maar in het geheel van de geschiedenis zijn ze juist voorlopig; de oordelen zorgen ervoor dat de geschiedenis kan doorgaan, en dat de kans blijft bestaan dat het Koninkrijk van God toch komt. Gods oordelen openen in die zin de toekomst, ze sluiten die niet.

Dat wordt anders als we bedenken dat er ook een laatste oordeel zal zijn. Die overtuiging dringt pas in het Nieuwe Testament helemaal door. Het laatste oordeel veronderstelt het einde van de geschiedenis; het veronderstelt de komst van een nieuwe hemel en een nieuwe aarde. Zo radicaal wordt het geloof onder de profeten niet. Daar blijft men geloven in de mogelijkheden van verbetering van de mensen. Maar Jezus en de apostelen verkondigen iets anders: “In-

med en aarde zullen voorbijgaan” (Marc. 13:31). Het staat er zo beroerd voor dat God het niet verbetertingen, met pedagogische maatregelen niet gaat redden.

Tussen de orde en de nieuwe wereld moet nu een definitief oordeel komen. Een oordeel dat volledig recht doet aan alles wat er in de geschiedenis gebeurd is, zowel in het klein als in het groot. Dat oordeel is geteeld in de handen van Jezus Christus, “die zich tevoren om mijnen wil voor Gods gericht gesteld en al de vloek van mij weggenomen heeft” (Hedelbergse catechismus, art. woord 52). Daarom is het laatste oordeel in het Nieuwe Testament neergens een schrikbeeld, maar iets om je over te verheugen. Het is een enorme moost dat waar de misdaden hier op aarde vaak niet bestraft worden, dat uiteindelijk wel zal gebeuren. Je kunt zelfs niet leven zonder in zo'n laatste gerechtigheid te geloven, zei Immanuel Kant terecht. Dat is een indirect godsbewijs: gezien het falende rechtssysteem hier op aarde moeten wij wel geloven in een hogere Rechter, en dus moet God bestaan.

Universielisme

Dus: een laatste oordeel, ja, grazig, in Gods Naam. Zonder zou ik niet willen en niet kunnen, ook al weet ik dat ook mijn zonde dan voluit aan het licht zal komen. Ik heb misschieten wel lever dat God mijn zonde ontluht en bestraf dat ik er ten onrechte mee weg kom – net zoals Kaskonkivori in Dostojevski's *Misdadig en straf* uiteindelijk zichzelf aangest, omdat hij weet dat alleen de verontdeling hem kan vernieuwen.

Maar nu wordt het moeilijker. Wat gebeurt er 'na' het laatste oordeel, nadat God al onze zonde heeft ontluht? Het onderzoek laat zien dat steeds meer christenen geneigd zijn te denken richting een universalisme: God zal allen redden. Sommigen denken dat onder ze een beeld hebben van een god die geen vlieg kwaad doet en nog geen denk in een pakje bover staat. Zo'n godsbeeld kun je als christen eigenlijk niet serieus nemen. Maar er zijn ook christenen die zeggen: “Is Christus niet voor alle mensen gestorven? En als Hij voor allen gestorven is, dan is Gods toorn toch volledig gestild, dan staat er toch niets meer in de weg om allen te verlossen?” Het laatste oordeel is dan niets anders dan de ontluulling van Gogolga, Op Gogolga stierf Christus voor de schuld van allen, en het laatste oordeel zal onthullen dat dat definitief genoeg was.

Zo worden allen behouden.

Aan deze opvatting zit een sterke en een zwakke kant. Het sterke ervan is dat gesteld wordt dat Christus voor allen gestorven is. Er is ook een opvatting die stelt dat Christus alleen voor de uitverkorenen stierf. Deze opvatting is allen mogelijk als je bij de verkiezing begint en vervolgens alles wat in de Bijbel staat vanuit dat perspectief leest. Het Nieuwe Testament verkondigt dat Christus een verzoening is voor de zonden “van de hele wereld” (1 Joh. 2:2). Het verkondigt bovendien dat “God wil dat alle mensen zalig worden” (1 Tim. 2:4). In dit opzicht moeten wij eenduidig over God spreken en geen God met twee willen of twee gezichten verkondigen. God is helder, mensen niet. Niet omgekeerd.

De vraag is echter: gebeurt ook alles wat God wil? Is het zo dat, omdat Christus voor allen gestorven is, allen ook gered moeten worden? Dat hangt af van de vraag hoe wij denken over vrije wil. Zijn wij vrij om Gods genade definitief af te wijzen? Mij dunkt dat we hier ‘ja’ op moeten zeggen, omdat God de vrije wil van zijn schepping respecteert. Dat doet Hij nu voortdurend – daarom kán Hij ons zondigen, omdat Hij onze vrije wil respecteert. Dat zal Hij dan ook definitief doen.

De prijs die we hiervoor betalen, is deze: niet alles wat God wil, gebeurt. Dat is pijnlijk voor God, zoals het ook voor ons pijnlijk is als iets wat wij willen niet gebeurt. Dostojevski's *Misdadig en straf* uiteindelijk is als iets wat wij willen niet gebeurt. Vanuit het beeld van een almachtig God, die geen pijn kan voelen, heeft men dan ook gesteld dat het onmogelijk is dat er iets gebeurt wat God niet wil. Het is echter de vraag of de Bijbel dat ook verkondigt. Laat de Bijbel niet veelvuldig God zien die na de zondeval “voordurend probeert” er het beste van te maken? Daarom sluit Hij al zijn verbonden; eens met de hele schepping (Noach), als dat niet het likt met Abraham, enzovoorts. Maar Hij heeft er een heel zware doobter aan. Dat begreep Jezus ook nog, toen Hij – in alle ernst – vroeg: als de Mensenzoon terugkomt, zal Hij dan überhaupt nog geloof vinden op de aarde? Daarom is de geschiedenis een echte, open en spannende geschiedenis, omdat God en wij allebei onze vrijheid hebben. En dat betekent: God en wij kunnen allebei teleurgesteld worden; wij kunnen elkaar teleurstellen. En wij doen het. Het universalisme is geen optie, omdat God onze vrijheid om te zondigen respecteert.

Willem Maarten Dekker

Sodalistisch

De brandende hel dan toch? Eeuwige pijniging? Nee. Het lijkt mij terecht dat wij daar moeite met hebben. Wat mij betreft heeft dat niet zozeker te maken met een cultuur waarin straf en pijniging niet langer samengaan, maar met het beeld dat wij van God schetsen. Als er een eeuwige hel bestaat, dan hebben wij een dubbele eeuwigheid: een eeuwige hemel en een eeuwige hel. De traditie zegt dat God in beide aanwezig is: in de hemel werkt zijn eeuwige genade, in de hel werkt voor een wig zijn straffende gerechtigheid.

De kerk heeft nooit geleerd dat de hel het rijk van Satan is, waar Satan heerst. Satan wordt zelf gestraft in de hel. En tegelijk gebruikt God hem als peul, als middel om de mensen mee te straffen. Maar alleen God is het subject van de straf. Wat is dat echter voor een God, die voor eeuwig een plaats van pijniging in stand houdt? Heeft dat niet iets sadistisch? Is God iemand die wil dat sommige van zijn eigen schepselen eeuwige pijniging ondergaan? Is God dan iemand die genoege beleeft aan de kwelling van anderen? Zijn vijfde eeuwige oordelen in de geschiedenis hadden altijd een hogere doel, namelijk de realisering van het Godsrijk. Maar de hel heeft geen hoger doel, en levert daarmee automatisch een sadistisch godsbeeld op. Dat past mijns inziens niet bij de God die zich in Christus zo geopenbaard heeft dat “waar de zonde toemaan, de genade steeds overvloediger werd” (Rom. 5:20).

Vernietiging

Het universalisme past dus niet bij de God van de Bijbel, maar de hel als oord van

eeuwige pijniging ook niet. Wat dan? Wij zoeken een ont koppeling van straf en hel.

Die vinden we door de straf op te varen als vernietiging. De goddeloos – en wie dat zijn, daar hebben wij ons totaal niet mee te bemoeien – zullen vernietigd worden, zodat er maar één Rijk overblijft: het Rijk van God. Dat is het ene deel van God en Hij zal dat ene deel bereiken – zowat Hij God is. Hij gunt Satan en de goddelozen niets – zelfs niet hun voortbestaan in de hel. De weg naar de hel loopt definitief dood.

De Church of England liet in 1996 een rapport (*The Mystery of Salvation*) verschijnen, waarin deze opvatting onderschreven wordt. Op dit rapport is kritiek gekomen, omdat de visie exegetisch niet helemaal hard gemaakt zou kunnen worden. Dit is juist, maar ook de lijn van de hel als plaats van eeuwige pijniging is een exegetische keuze, waar je niet alle bijbelteksten kunt onderbrengen. De keuze voor de hel als definitieve dood is bijbels gezien niet de enige mogelijke keuze, maar geloofsmatig gezien wel de meest verantwoordelijke keuze, omdat zij zowel recht doet aan de liefde van God als aan de ernst van het geloof.

We straffen dan bij de bijbelteksten over ‘de tweede dood’ (Op. 20:14 e.a.) en begripen de andere teksten, zoals die over een ‘ewig vuur’ (Mat. 25:41), in dat kader, als uitdrukkingen van de verschrikking zonder God te moeten zijn.

Dat is het grootste én het moeilijkste van het leven: je ongegeend te laten liefhebben, de genade van God ongegeend tot je toe te laten

Hier en nu

Nog een laatste punt. Het Evangelie naar Johannes spreekt nog op een andere manier over eeuwig leven en eeuwig leven gaan, namelijk als iets wat nu al geldt. Wie Christus kent, leeft nu eeuwig en wie niet gelooft, “is al veroordeeld” (Joh. 3:18). In onze tijd, waarin mensen helemaal opgaan in het hier en nu, is het een belangrijke uitdaging voor de kerk om dit duidelijk te maken. Lukt het de kerk om aan de wereld duidelijk te maken dat zij nu al in de hel leeft, omdat zij zonder God leeft? Als de kerk dat niet duidelijk kan maken, faalt zij, en kan zij beter over de hel na de dood zwijgen. Als we niet eens de relevantie van het geloof voor het leven nu kunnen aangeven, moeten we helemaal niet proberen over de eeuwigheid te spreken. Daar trekt de gemeente zich dan niets van aan – en terecht.

Schrijvers en kunstenaars zijn vaak beter dan de kerk in staat om de hel nu te verwoorden. Dostojevski zegt dat de hel “het onvermogen is om lief te hebben” – en hij laat in zijn romans meesterlijk zien hoe zo'n hel werkt. Zulk onvermogen zien we overal om ons heen. Daar “gast Satan rond als een briesende leeuw”, en daar is nu de hel. Misschien zegt de heroverwinde theoloog Gunning het nog beter. Hij verbindt de hel niet met het onvermogen om lief te hebben, maar met het onvermogen om je te laten liefhebben. Dat is het grootste en het moeilijkste van het leven: je ongegeend te laten liefhebben, de genade van God ongegeend tot je toe te laten. “Toe te laten dat Hij jouw persoon van jouw daden scheidt, toe te laten dat Hij je niet behoort vanwege je daden, maar jou als persoon liefheeft ondanks je daden. Dat zijn het en hemel hier op aarde.”

Wie zo stilstaat bij zijn of haar eigen onvermogen liet te hebben en zich te laten liefhebben, die zal beseffen dat er alleen redding is: door het oog van de maald’ (Mat. 19:24), ‘door de nauwe poort’ (Mat. 7:14), ‘als door vuur heen’ (1 Kor. 13:1), dat wil zeggen: door Jezus Christus. Hij is het oog van de maald, Hij is de nauwe poort en Hij is het vuur. In het circus zag je wel eens een leeuw die door een ring van vuur springt. Dat is de verlossing; de gelovige is zo'n leeuw. Christus is de ring met vuur, en het geloof is de móed om te springen. Andere verlossing is er niet. Dat is altijd de verkondiging van de kerk geweest, en dat moet zij altijd blijven.

‘De evangelische christen is zich thuis gaan voelen in de wereld’

tekst: Triek de Reus, beeld: Bethel Church

Een van de opmerkelijke uitkomsten van het onderzoek onder predikanten is dat bijna een kwart van de evangelische voorgangers universalist is; iedereen komt in de hemel. Het verbaast religie-antropoloog Miranda Klaver niet. “In evangelische kring heeft de focus op de eeuwigheid plaatsge- maakt voor het hier-en-nu.”

Miranda Klaver (1962) is religie-antropoloog aan de Vrije Universiteit Amsterdam. Ze is gespecialiseerd in de evangelische beweging en doet onderzoek naar charismatisch christendom en de pinksterbeweging.

“Eigenlijk hoor ik nooit meerters over het leven na dit leven”, zegt Miranda Klaver, docent antropologie van de religie aan de Vrije Universiteit. “De hel was ooit een vast ingrediënt van de evangelische geloofsvisie; je moest ‘gered’ zijn om naar de hemel te mogen. Maar vandaag moet je goed zoeken naar evangelische voorgangers die dit nog aan de orde stellen.” Klaver (1962) kan het weten. Ze groeide op in een pinkstergemeente en als wetenschapper deed ze onderzoek naar de ‘bekering’ in evangelische en charismatische kring. Dit resulteerde in haar proefschrift *This is my desire* (2017). Ook daarna publiceerde zij vele malen over aspecten van de evangelische beweging in Nederland, waarbij zij de inhoudelijke theologische plaats in de context van de cultuur.

“Bij de interviews die ik heb gedaan met bekeerlingen in evangelische kring, kwam het perspectief op de eeuwigheid eigenlijk nooit aan bod”, vertelt Klaver. “Ik moet er wel bij zeggen dat ik daar niet expliciet naar vroeg. Mensen vertellen mij hun bekeeringsverhaal, en daarvan was de tweeslag ‘hemel of hel’ geen wezenlijk onderdeel. Ook in preken die ik onderzoek, kwam ik dit niet tegen. Alleen in de Alpha-cursus gaat het expliciet over de eeuwige bestemming van de mens, tijdens een van de cursusavonden. Het gaat dan om de vraag waarom Jezus moest sterven, en het antwoord daarop is klassiek: om ons te redden van de zonde en het goddelijke oordeel. Maar ook in de Alpha-cursus speelt de eeuwige bestemming van de mens geen hoofdrol.”

Paradigmawisseling

Opmerkelijk, want het ging toch altijd om redding en behoud, in de sterk missionaire evangelische beweging. “Klop”, zegt Klaver, “maar er is een duidelijk paradigmawisseling opgetreden. Het geloof kreeg een heel andere focus: van een other-worldly-perspectief naar een this-worldly-perspectief. Deze omslag heeft plaatsgevonden eind jaren tachtig, en loopt parallel met belangrijke maatschappelijke veranderingen. In 1989 viel de Berlijnse Muur. De Koude Oorlog, die de eemialang voor internationale spanning had gezorgd, was ophef voorbij. Dit had tot gevolg dat de sterke eenduidigheidsrichtingen en de heile theologische daronneer berekeningen begonnen te verliezen. Het crisisbewustzijn verdween, de atoombom verloor zijn dreigings en het idee dat de wedekoms voor de deur stond, verbleekte. Evangelische gelovigen hadden altijd het besef

tegenover de seculiere wereld te staan. Dat veranderde stiek: men ging zich thuis voelen in de wereld.”

Deze omslag had een sterk effect op de geloofscultuur. De God die oordeelt en ook de noodzaak om ‘gered’ te worden van de ‘toekomstde toorn’ maakten plaats voor iets anders: de ‘therapeutisering’ van het geloof. Klaver: “De relatie van de mens met God kreeg steeds meer trekken van een therapieerhouding, met God als je persoonlijke therapeut en coach: Hij wil er helemaal voor je zijn. God helpt je, staat je bij, geeft je moed.

Het ging veel nadrukkelijker om de relatie, waarin de emoties centraal kwamen te staan. Innerlijke gezang kreeg een groot accent. In de relatie met Jezus mag je groeien, leren zijn wie je bent in Gods ogen – dat was van de thema’s die vanaf de jaren negentig de evangelische geloofsster dominieren. Identiteit en relatie, die staan centraal, net zoals die in de mainstream-cultuur aan dominante hebben gewonnen.”

“Dit alles bracht een ander godsbeeld met zich mee”, zegt Klaver, “waarin voor Gods toorn over de zonde niet veel plaats meer is. Liefde en barmhertigheid zijn de sleutelwoorden. Voor meer onbegrijpelijk kanten van God, die je ook in de Bijbel tegenkomt, is nauwelijks of geen aandacht.”

Het ligt voor de hand dat het gewicht van de eeuwigheid in deze ontwikkeling van minder betekenis werd. “Het gaat in de huidige evangelische geloofscultuur heel erg over het hier-en-nu”, zegt Klaver. “Het einde van de wereld en de wedekoms zijn eigenlijk geen bepalende thema’s meer. Het leven na de dood en de mogelijkheid van de hel zijn bijna helemaal achter de horizon verdwenen. Er zijn nog wel kleine groepen, zoals Het Zoeklicht, die veel bezig zijn met de eenduidig en de wedekoms. Maar dat is marginaal.”

Oordeel

Je kunt een onderscheid maken tussen de noot van een goddelijk oordeel over de mens en zijn geschiedenis, en de hel als straf. Hoe betekenisvol is de noot van oordeel in evangelische kring, dus los van hemel of hel? Klaver: “Ik hoor dit niet vaak expliciet noemen, maar het is naar mijn inschatting een belangrijke noot in de evangelische geloofscultuur. Dat het onrecht in de maatschappij en in de wereld door God aan de kaak wordt gesteld, in de toekomst, is wezenlijk. God doet mensen recht aan wie onrecht is aangedaan. Dat kan

‘Evangelische gelovigen hadden altijd het besef tegenover de seculiere wereld te staan. Toen de Muur viel en de atoombom uitbleef, veranderde dat’

In Nederland krijgt de benadering van kerken als deze Bethel Church meer invloed.

ook in de persoonlijke sfeer heel troostend zijn. Maar hoe dat oordeel eruit komt te zien, is niet zo duidelijk, hoewel het beeld van de schapen en de bokken die van elkaar gescheiden worden, nog altijd als krachtig wordt ervaren.”

Als de hel goeddeels achter de horizon is verdwenen, geldt dit dan ook voor de hemel? “Dat loopt niet parallel”, zegt Klaver, “want de hemel wordt steeds sterker iets in het heden. Het Koninkrijk is er al, hoor je steeds vaker. Bijvoorbeeld in evangelische kringen waar men veel aandacht heeft voor genazing en bevrijding. Ik zie daar een vrij sterke invloed van de Bethel-kerk in de Amerikaanse stad Redding. In Californië: een kerk met wereldwijde uitstraling. Recent kwam die kerk in het nieuws doordat men er tegenstand heeft geboden voor een overleden peuter, in de hoop dat het kind zou opstaan uit de dood.”

Her motto van Bethel luidt: ‘Bringing heaven on earth’. Daar zit een theologie onder die we aardigheden als radicalisering: de volle werkdijtheid van het Koninkrijk van God is in het heden al present. Dit komt tot uiting in grote aandacht voor het bovennatuurlijke, waarin Gods aanwezigheid wordt ervaren. Genazing is beschikbaar, luidt de boodschap. In Nederland krijgt deze benadering steeds meer invloed, onder meer in nieuwe pinksterkerken en in het Evangelisch Werkverband. Maar als de hemel te vinden is in het hier-en-nu, kan je afvragen of het perspectief op hel en verlossing na dit leven niet helemaal is prijsgegeven. Althans, ik zou niet weten hoe dit een plek zou kunnen hebben in deze radicale geloofscultuur.”